

АЗЭРБАЙЧАН ССР ЕЛМЛЭР АКАДЕМИЈАСЫ

МИРЗЭ РӘНІМОВ

Азәрбајҹан
дилиндә
фөл шәкилләринин
формалашмасы
тарихи

БАКЫТ - 1965

Азәрбајҹан ССР Елмләр Академијасы
Редаксија-Нәширијат Шурасынын
гәдәры илә чап олуңур

Редактору акад. М. Ш. ШИРӘЛИЈЕВ

Мирза Шихали оглы Рагимов

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАКЛОНЕНИЙ ГЛАГОЛА
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ
(на азербайджанском языке)

ОБМЕННЫЙ ЦЕНТР
ФС АД Азерб.

Нәширијат редактору Р. Элијев
Бәдии редактору Ф. Сафаров
Техники редактору Т. Исмаиљлов
Корректору Эдилә Гасым гызы

Чапа имзаланмыш 21/I 1965-чи ил. Кағыз форматы 84×108^{1/32}.
Кағыз вәрәги 4,18. Чап вәрәги 11,48. Нес.-нәширијат вәрәги 14,7.
ФГ 02817. Сифариш 322. Тиражы 3700. Гијмети 1 ман 10 тәп.

Азәрбајҹан ССР Назирләр Совети Дөвләт Мәтбуат Комунистинин
«Елм» мәтбәәси. Бакы, Фәhlә проспекти, 96.

БИР НЕЧЭ СӨЗ

Азәрбајҹан дилиндә, еләчә дә башга түрк дилләриндә шәкил категоријасы грамматиканын ән мүһүм бәһс-ләриндән бирини тәшкил едир. Бу категоријанын тәдгиги, үмумијјәтлә түрк системли дилләрдә өз зәнкинли илә фәргләнән әсас бир нитг һиссәсинин—фә'лин әтрафлы вә дәриндән өјрәнилмәси, башга грамматик категоријаларын һәртәрәфли тәһлили вә бу бәһслә элагәдар олан бир сыра мүһүм мәсәләләrin даһа дүзкүн һәлли үчүн әһәмијјәтлидир. 1962-чи илин әvvәлиндә «Түрк дилләриндә фә'лин заман вә шәкил категоријалары мәсәләсинә даир» Бакыда кечирилмиш мушавирәнин нәтиҗәләри дә көстәрди ки, шәкил категоријасы түрколокијада тәдгиг вахты чохдан чатыш актуал проблемләрдәндир.

Азәрбајҹан дилчилијиндә фә'лин хәбәр шәкли заманларла элагәдар олараг, демәк олар ки, лазыны гәдәр өјрәнилмишdir¹. Фә'лин башга шәкилләри исә истәр мұасир дил-материалы әсасында, истәрсә дә тарихи аспектдә айрыча тәдгиг едилмәмишdir. Буна көрә дә охучулара тәгдим олуңан бу әсәрдә фә'лин хәбәр шәк-

¹ Буну көстәрмәк кифајәтлir ки, Азәрбајҹан дилинин грамматикасына даир әсәрләрдәki мұвағиғ бөлмәләрдән, набелә бир сыра елми мәгәләләрдән атташ, хәбәр шәклини даир Азәрбајҹан дилчилијиндә мұасир дил материалы әсасында иккى, тарихи планда исә бир намизәдлик диссертасијасы жазылмыш, буллардан бири исә монографија кими чап едилмишdir. Бах: А. Ахундов. Фә'лин заманлары. Бакы, 1961; Т. А. Гаджиева. Система форм прошедшего времени глагола в современном азербайджанском литературном языке (канд. дисс.). М., 1959.; М. Ш. Рагимов. Формы выражения настоящего и будущего времен в письменных памятниках азербайджанского языка XIV—XVIII веков (канд. диссерт.). М., 1957. Азәрбајҹан дилчилијиндә, набелә үмумијјәтлә түрколокијада хәбәр шәклиниң өјрәнилмәси барәдә биринчи иккى әсәрдә кениш мә'lumat вәрилмишdir.

линдән данышылмамыш, онун әмр, шәрт, арзу, вачиб вә лазым шәкилләриндән бәһс олунмушшур.

Гејд етмәк лазымдыр ки, проф. Э. Дәмирчизадәниң «Азәрбајчан әдәби дили хұласәләри» (ХХ әсрә гәдәр. Бакы, 1938), «Китаби-Дәдә Горгуд дастанларының дили» (Бакы, 1959) вә проф. І. Мирзәзадәниң «Азәрбајчан дилинин тарихи грамматикасына аид материаллар» (Бакы, 1953), «Азәрбајчан дилинин тарихи морфологијасы» (Бакы, 1962) әсәрләрендә фе’л шәкилләринин кечмиш дөврдәki вәзијјәтиң даир бир сыра гијмәтли мұшаһидә вә иетиңеләр вардыр. Лакин һәр икى мүәллиф бу әсәрләрдә билаваситә фе’л шәкилләрини айрыча тәдгиг әтмәк мәсәди дашымадығындан, тәбиидир ки, һәмин мәсәләни үмуми әсәрин имкан вә тәләби өлчүсүндә шәрһ әтмиш, шәкил категоријасының тәһлилиң кениш јер вермәмишdir.

Тәгдим олунан әсәрдә фе’лин шәкилләри тәчрид дә тәдгиг едилir, онларын формалашмасы вә мә’нача тәкмилләшмәсindә һәм үмуми, һәм дә фәргли чәһетләр мүәјjәnlәшдирилir.

Мүәллиф һәр бир шәклин гәдимдән мұасир дөврә гәдәр кечириди инкишаф жолуну айынлашдырмаг мәсәләсинә хұсуси диггәт верири.

Әсәрин жазылмасы учун «Китаби-Дәдә Горгуд» аби-дәси (Дрезден вә Ватикан нұсхәләринин фотофаксимеси) вә үмумијјәтлә, Азәрбајчан дилинин XIX әсрә гәдәркі мә’лум әлжазмалары (Нәсими, Гази Бүрhanәдин, Кишвәри, Хәтаи, Фұзули, Әмани, Гөвси Тәбризин, Вагиф вә М. Ф. Ахундовун әсәрләри, XVI әсрин тәрчүмә нұмунәси «Шүhәданамә», XVIII әсрдә жазыла алынмыш «Шәhриjар дастаны» вә с.), «Әқинчи» гәзети, XIX әсрин сону—XX әсрин әvvәllәrinde җашамыш бир групп жазычынын (Ә. Һагвердиев, Ч. Мәммәдгулузадә, М. Э. Сабир, Ч. Чаббарлы), набелә мұасир дөвр жазычыларынын бир чохунун (Мир Җәлал, С. Рәһимов, М. Ибраһимов, Һ. Меһди, Р. Рза, И. Әфәндиев вә б.) әсәрләри, ғыллар, дастанлар, аталар сөзләри, бајатылар вә с.) әсас тәдгигат мәнбәji кими көтүрүлмуш, һәмин мәнбәләр үзrә фактik дил материалы топланмышдыр.

Азәрбајчан дилиндә фе’л шәкилләринин формалашмасы вә инкишафы тарихинә даир жазмагда олдугумуз иkinchi әсәрдә «Шәкил вә заман категоријаларының дилдәки мөвгеji вә гаршылыглы мұнасибәти», «Шәкил категоријасының ifadә едилмәсindә дикәр грамматик категоријаларын тә’сир даирәси», «Хәбәр шәкли илә башга шәкилләrin гаршылыглы мә’на әлагәләри» бәнсләри әнатә олундуғу учун бурада һәмин бәнсләрлә элагәдар мәсәләләрә кениш јер верилмәмишdir.

Мәтбәэ имканына көрә мисаллары әлжазмасында олдуғу кими әрәб һәрфләri һlә јох, мұасир Азәрбајчан әлифбасы илә вердик. Чап олунмамыш гәдим әсәрләрдән қәтиридијимиз нұмунәләрдә, мүмкүн олдугча, әлжазмадакы орфографијаны сахламаға чалышмышыг. Азәрбајчан дилинин билаваситә өзүнә мәхсус зәнкин жазылы абиdәләри һаггында, һәтта, ән көркәмли түркологияны белә там тәсәvvүrә малик олмадығыны нәзәрә алараg XIX әсрдәn әvvәлki дөврләрә аид мисал қәтирилдикдә, һәр дәфә мұвағиғ әср дә қәстәрилмишdir. Бу, шәкилләrin тарихи инкишафы һаггында аждын тәсәvvүr алмағы да асанлашдырыр.

Шәкил категоријасы үзrә Азәрбајчан дилинин түрк системли дилләр ичәрисиндәki мөвгеji мүәjjәnlәшdirмәk, онун һәм гәдим, һәм дә мұасир дөврә аид хұсусијјәтләrinin тә’jин етмәk, набелә дил тарихи учун әhәмиyjәtli олан башга мәсәләләри айынлашдырмаг мәсәdi илә әсәрдә орхон-јенисеj китабәләри, М. Қашгаринин «Дивану-луғат-ит-турк» әсәри вә бир сыра башга түрк дилләrinin фактлары дилимизин фактлары илә гаршылашдырылыр.

Әсәри диггәтлә охујараг гијмәтli мәсләhәт вермиш вә она рә’j жазмыш филологи елмләр намизәдләri P. Ч. Мәhәrrәmova, B. I. Aslanova, kitaby rедакta, etmiш академик M. Ш. Ширәlijev, fajdalы фикирләр сөjlәмиш филологи елмләр намизәdләri A. Г. Әләkbәrova, A. Э. Aslanova, M. Ч. Чанакирова, Ә. M. Чавадова, M. I. Adilova, R. J. Xәli洛va, кичик елми ишчи K. Әлиjev, Azәrbaјchан дилинин диалект вә шивәләrinә даир бизә бир нечә мараглы факт вермиш диалектолоziя шә’бәsinin әмәкдашларындан филологи елмләр намизәdi Г. M. Һәsәнова вә B. Taғыjevә өз миннәtdarлығымызы билдиририк.

ЭМР ШЭКЛИ

Эсл мэ'нада эмрдэн тутмуш хәниш мэзмунуна гэдэр мүхтэлиф чаларлары (бујруг, тэ'кид, тэһрик, нэсиһэт, илтимас, алгыш, арзу вэ с.) ифадэ едэн эмр шэклини Азэрбајчан дилиндэ кечирдижи инкишаф юлону излэркэн, илк нөвбэдэ бу шэклин тарихэн чохформалығы, хүсүсэн I вэ II шэхслэр үзрэ кечмишдэ бир-бириндэн зáириен фэрглэнэн бир нечэ грамматик ифадэ васитесинэ малик олмасы нэзэри чэлб едир. Мэ'лум олур ки, эмр шэкли јалныз грамматик мэзмуну көрэ дејил, мұасир эдэби дил нормасына дүшэнэ гэдэр кечирдижи формалашма вэ тэкмиллэшмэ характеринэ көрэ дэ башга шэкиллэрдэн фэргленир. Өзү дэ эмр шэклини ифадэ етмэк үчүн јазылы абидалэрдэ мүхтэлиф тэ'сир даиресилэ ишлэнмиш бу формалар мұасир Азэрбајчан эдэби дилиндэн, әсасэн, чыхышса да, онларын бә'зиси фонетик вариантылар шэклиндэ өзүнү диалект вэ шивэлэрдэ индиј гэдэр сахламышдыр. Мэһз буна көрэдир ки, эмр шэклини чохформалығы дилимизин истэр тарихинэ даир¹, истэрсэ дэ диалект вэ шивэлэри нағында² јазылыш бир сыра эсэрлэрдэ тэдгигатчыларын диггэтини

¹ Бах: Проф. Э. Дәмирчиزادә. «Китаби-Дәдә Горгуд» дастанларынын дили, Бакы, 1959, сән. 99—103; І. Мирзазадә. Азэрбајчан дилинин тарихи морфологијасы. Азэртәрриснашр. Бакы, 1962, сән. 225—235; Р. Мәннәрров, М. Чанакиров. Азэрбајчан дилинин тарихи синтаксисинэ даир материаллар. Азэрбајчан ССР ЕА Нәширијаты, Бакы, 1962, сән. 149—164.

² Бах: М. Ш. Ширәлиев. Бакы диалекти. Икинчи чапы, Азэрбајчан ССР ЕА Нәширијаты, Бакы, 1957, сән. 80—85; М. Ширәлиев. Азэрбајчан диалектологијасының әсаслары. Азэртәрриснашр. Бакы, 1962, сән. 197—206; Р. Рустэмов. Губа диалекти, Азэрбајчан ССР ЕА Нәширијаты. Бакы, 1961, сән. 139—143.

чэлб етмиш вэ бу планда эмр шэкли гисмэн кениш шэрһ едилмишдир.

Экэр фе'лин бир сыра шэкилләри (мәсәлән шэрт, арзу, лазым) тарих боју әсасэн бир формаја малик олараг чохмә'налыгдан вайид мэ'наја догру инкишаф едib тэкмиллэширсә, эмр шэкли малик олдуғу мэ'на хүсусијәтләрини эксэр налда мұһафизә едәрәк чохформалыгдан вайид формалыға догру инкишаф етмиш, бу зәмин әсасында эдэби дилимиздэ тәшкүл тапмышдыр.

Мэ'лумдур ки, мұасир Азэрбајчан эдэби дилиндэ эмр шэклини ифадэ етмэк үчүн фе'л көкүнә шэхс әламәти (-ым, -им, -ум, -үм, -аг, -әк; -ын, -ин, -ун, -үн/-ыныз, -иниз, -унуз, -үнүз; -сын, -син, -сүн, -сүн; -сынлар, -синләр, -сүнлар, -сүнләр) бирләшdirмәк (II шәхсин тәкиндэн башга) васитәсindэн истигадэ олуңур. Башга сөзлә десәк, мұасир эдэби дилдэ эмр шэклини там парадигмасы беләдир:

тәк	чәм
I ш. јазым; дејим	јазаг; дејәк.
II. ш. јаз; де.	јазын // јазыныз; дејин //
III ш. јазсын; десин.	//дејиниз јазсынлар; десинләр.

Азэрбајчан дилинин јазылы абидаләрини нэзэрдэн кечирдикдэ айдын олур ки, мұасир эдэби дилимиздэ эмр шэклини һәм мэ'на, һәм дэ тәркибчә әсас ифадэ васитәсинэ чеврилмиш вэ эдэби дилин мұасир мәрнәлләси үчүн артыг грамматик норма характери кәсб етмиш бу форма дилдэ гэдим дөврлэрдэн мөвчуд олмуш, дилимизин инкишаф тарихи боју кениш мигјасда ишләнмишдир. Бириңчи шәхсин чәми мүстәсна едилмәклә, бу парадигма демәк олар ки, Азэрбајчан дилинин гэдим дөврләриндэн һазыркы замана гэдэр ишләнмишдир. Айдын олмаг үчүн буны шэхслэр үзрэ нэзэрдэн кечирэктэй.

I шәхсин тәки гэдим дөврлэрдэ дэ мұасир дилдәки кими фе'л көкүнә -ым, -им, -ум шэхс әламәти әлавә етмәклә дүзәлмишдир ки, бу да бүтүн дөврлэрдэ ишләк олмушдур; мәс.:

Гулаг дүткіл сәнә едим һекајат. (Нәсими.
XIV әср)

Сән бир дәм отур бу бағ ичинде,
Мән варым ол никар гатине. (Хәтаи. XV әср);
Әкәр бүјругун олса әмр едим. (Шүнәданамә. XVI
әср); Чох мүштагам ач үзүнү гој бахым. (Вагиф.
XVIII әср) вә с.

XVIII әср) вә с. Мұасир дилдә олдуғу кими, жазылы абидәләрдә дә фе'л көкләри сәслиләрлә гурттардыңда көклә шәхс сон-
луғу арасына битишидиричи жәсін әлавә едилір; мәс.: Көл сәнә шәрін ежелдік хасијәти-әсмамызы. (Нә-
сими. XIV әср); Дәрсім охујум, гулағ дүткіл. (Фу-
зули. XVI әср); Ол демәкә утанаң, мән де жи. (Шұ-
хәданамә. XVI әср); Динла еж туғжаны-мөһіннат, бир рә-
ваіят сөйләдік. (Видади. XVIII әср) вә с.

Көрүндүү кими, эмр шәклиниң I шәкс тәкдә белэ формалашмасы гурулушча да мұасир дилдәкиндән, демек олар ки, гәтийjән фәргләнмири. Өзү дә кечмиш әсрләрлә мұасир дөвр арасындағы белэ һәмәһенлик, белэ еңилик әмр шәклиниң һәмин шәкс үзрә жаңызы зацири гурулушунда дејил, мә'насында да өзүнү көстәрири. Белэ ки, эмр шәклиниң I шәкс тәкдәки бу формасы мәзмун өтibарилә дә мұасир дилдән фәргләнмири.

Эмр шәклиниң I шәхс тәкіндән данышарқән, жері кәлмишкән, бир мәсәләни дә гејд едәк. Үмумијәтлә, түркологи әдебијатда әмр шәклиниң I шәхси нағында үч мұхтәлиф фикир, үч фәргли нәгтеји-нәзәр мөвчуддур. Бир گруп түркологлар белә несаб едиirlәр ки, I шәхс өзү-өзүнә әмр едә билмәдији үчүн әмр шәклиниң бириңчи шәхси јохдур³. Башга گруп түркологларының фикринчә әмр шәклиниң I шәхсдә јалныз чәми вар,

з П. М. Мелиоранский. Краткая грамматика казак-киргизского языка. ч. II, фонетика и этимология, СПб., 1894, съх. 51; А. Самойлович. Краткая учебная грамматика современного османо-турецкого языка. Л., 1925, съх. 74; И. А. Батманов. Грамматика киргизского языка, вып. III, Фрунзе, 1940, съх. 45; А. А. Юлдашев. Система словообразования и спряжение глагола в башкирском языке. М., 1958, съх. 156—164; А. Н. Кононов. Грамматика современного узбекского литературного языка. М.-Л., 1960, съх. 205—208; Хэзирки заман туркмен дили. Ашгабат, 1960, съх. 386—390; А. М. Щербак. Грамматика староузбекского языка. М.-Л., 1962, съх. 152—160; Т. Ходжаев. Повелительное наклонение в современном узбекском языке (автореферат канд. дисс.). Самарканд, 1963; вә башгалары.

тәки исә јохдур⁴. Үчүнчү груп түркологлар исә белә фи-
кирдәйирләр ки, әмр шәклиниң һәр үч шәхс үзрә тәк
вә чәми вардыр, јәни бу шәкил II вә III шәхсләр кими
I шәхсә дә (һәм тәкә, һәм дә чәмә) маликдир⁵. Азәр-
бајчан дилинин истәр јазылы абидаләринин фактлары,
истәрсә дә мұасир дил материалы үчүнчү груп түрко-
логларын фикрини, јәни әмр шәклиндә бүтүн шәхслә-
рин мөвчудлуғу мүддәсасыны тәсдиг едир. Азәрбајчан
дилчилијиндә әмр шәклиниң I шәхс тәкинә даир «шәр-
тилик» шуббәсинин варлығына баҳмајараг, демәк олар
ки, дилчиләrin экසәрийјәти һаглы олараг Азәрбајчан
дилинин фактик материалына әсасен әмр шәклиниң
I шәхс тәк вә чәмдә мөвчудлуғуну тәсдиг етмишләр⁶.
Айры чүр ола да билмәз. Эvvәлән, еһтијач олмаса дил-
дә һәмин шәхсдә әмрин һәм тәки, һәм дә чәми учүн өзү-
нә мәхсус форма јаранды (әмр -ым, -им, -ум, -үм:
јазым, деим; арзу—ам, -әм: јазам, дејәм); икинчиси,
әмр шәкли бир грамматик категорија кими јалның сырф
әмр мәзмуну илә мәһдудлашмыр, јухарыда дедијимиз
кими, халис әмрдән тутмуш хәнишә гәдәр бир сырға ја-
хын чаларлар силсиләсини әнатә едир. Әмр шәклиниң шәхсләри мәсәләсини хүсуси тәдгиг етмиш Н. Т.

⁴ Н. К. Дмитриев. Грамматика башкирского языка. М.-Л., 1948, с. 162-163; А. Н. Кононов. Грамматика современного турецкого литературного языка. М.-Л., 1956, с. 219-221 в с.

5 «Грамматика алтайского языка» составлена членами Алтайской миссии. Казань, 1869, сэх. 61—62, 216—226; Ал. Архангельский. Грамматика народно-татарского языка. Оренбург, 1894, сэх. 47—48; Н. Ф. Катанов. Опыт исследования урзинхайского языка... Казань, 1903, сэх. 633—665; А. К. Боровков. Учебник уйгурского языка. Л., 1935, сэх. 152; С. В. Ястремский. Грамматика якутского языка. М., 1938, сэх. 189; Н. Т. Сауранбаев. О категории лица повелительного наклонения. «Известия АН Казахской ССР». Серия филологии и искусствоведения, вып. 1—2, № 135. Алма-Ата, 1954, сэх. 28—45; В. Н. Хангильдин. Татар теле грамматасы. Казань, 1959, сэх. 222—225; Б. Ходжаев. Некоторые вопросы наклонения туркменского языка. «Совещание по вопросам категории времени и наклонения глагола в тюркских языках» (тезисы докладов). Баку, 1961, сэх. 37—38 в э с.

⁶ Бах: Азәрбајҹан дилинин грамматикасы, I һиссә, Азәрбајҹан ССР ЕА Нәшријаты. Бакы, 1951, сән. 180—181; М. Һүсәйназадә. Мұасир Азәрбајҹан дили. АДУ Нәшријаты. Бакы, 1953, сән. 199—201; Азәрбајҹан дилинин грамматикасы, I һиссә (морфология). Азәрбајҹан ССР ЕА Нәшријаты. Бакы, 1960, сән. 175—179.

Сауранбаев тамамилә һаглы оларың языры ки, әмр шәклиниң грамматик мәзмуну сөзүн мүстәгим мә’насында һеч дә сырф әмр етмәк дејил, һәрәкәтин данышан тәре-финдән бујруг, ҳаңиш, тәһрик, еңтимал тәригилә мүәј-јән субъектә јөнәлдилмәсидир. Демәли, әмр шәклиндә аңчаг әмр мә’насыны көрмәк дөргү дејилдир⁷.

Тәсадүфи дејил ки, соң ваҳтларда әмр шәклиниң Азәрбајҹан дилиндә грамматик мәзмунуну шәрһ едәркән дилчиләрдән З. И. Будагова онун «тә’кид, тәклиф, хәниш, мәсләһәт, нәсиһәт вә ҹағырыш» чаларларының⁸, М. Җаһанкиров исә буну бир гәдәр дә кенишләндирәрәк һәмин шәклин «бујруг, тәһрик, тәшвиг, тәблиг, ҹағырыш, мурачиәт, хәниш, јалварыш, алгыш, гарыш, арзу, истәк, нәсиһәт вә с. бу кими» чаларлары⁹ билдиридијини көстәрир. Буна көрә дә, тамамилә тәбиидир ки, әмр шәкли формалашаркән онун малик олдуғу бу чаларлар бүтүн шәхсләрдә ejni дәрәчәдә, ejni габарыглыгla экс едилмир. Тәдгигат көстәрир ки, мәсәлән, II шәхсдә бир гајда олараг даһа чох әмр, бујруг, тә’кид, I шәхсдә тәһрик, сөвг етмә, нијјәт, ҹағырыш, III шәхсдә исә әмрлә јанаши алгыш, арзу, гарыш чаларлары габарыг шәкилдә ҹыхыш едир. Доғрудур, бир сыра налларда әмр шәкли илә арзу шәкли хұсусән I шәхсдә мә’нача бир-бирина чох јахынлашыр, нәтта һәр икиси бә’зән ejni мә’на чаларыны (арзу, нијјәт, истәк) ифадә едир. Лакин бу, неч дә онлары там ejnilәшdirмәj вә ja онлар арасында там бәрабәрлик ишарәси gojmaғa hagg вермір. Чүнки бунларын бә’зән охшар мә’налары ифадә етмәси үмумијјәтлә әмр шәкли илә арзу шәкли арасында грамматик мә’на јахынлығы олмасы илә әлагәдардыр. Лакин бир категорија кими һәр икى шәклин бүтүн шәхсләрдә өзүнә мәхсус ифадә формасы олдуғу кими, һәрәсинин дә өз ишләнмә даирәси, өз семантик мүс-тәгилиji вардыр. Тәсадүфи дејил ки, јухарыда әмр шәклиниң I шәхс тәкинә даир јазылы абидәләрдән кэ-

⁷ Н. Т. Сауранбаев. О категории лица повелительного наклонения, с. 36.

8 Баҳ: Азәрбајҹан дилинин грамматикасы, 1 писсә, Вакы, 1969, сәх. 175.

9 Бах: Р. Мәһәррәмова, М. Чанакирев. Азъбај-
ман дилинин тарихи синтаксисинә даир материаллар, сәh. 149—150.

тиридијимиз нумунәләрдә әмр формасында ишләнмиш сөзләрин (hekajöt едим, варым, әмр едим, бахым) би-
рисини дә арзы шәклиниң формасы илә әвәз етмәк мүм-
күн дејилдир; мугајисә един: *Гулағ дүткүл сәнә едим*
hekajöt — Гулағ дүткүл сәнә едәм hekajöt;
Әкәр бујруғын олса әмр едим—Әкәр бујруғын олса
әмр едәм вәс.

Бу мисалларда әмр шәкли I шәхсә аид олса да тәһрик, сөвг етмә чаларларыны билдириди үчүн һәмин шәхсдә арзу шәклиниң формасы илә әвәз едилә билмир. Ейни вәзијјәт — әмр формасы илә арзу формасының I шәхсдә мә'нача әвәзләнә билмәмәсі әмр шәклиниң чаваб тәләб етмәјән суал мәгамында ишләнмәсі һалында да өзүнү көстәрип. Мәсәлән: *Дәрдимин дәрманы сәнсән, чарә кимдән истәжим?* (Нәсими. XIV әср); *Ајдар неча варым ол чөвәнә.* (Хәтан. XV әср); *Нејләжим, неч кимсә јар олмаз мәни-русвај илән.* (Кишвәри. XV әср); *Она на рәнк илә әһвалим ејләжим рөвшән.* (Г. Тәбризи. XVII әср) вә с.

Бу мисалларда әмр шәклиниң I шәхс тәқиндә ишләнмиш сөзләри (истәјим, варым, неjlәјим, рөвшән еjlәјим) мә'наја хәләл кәтирмәдән арзу формасы илә әвәз етмәк олмаз; мүгајисә един: чарә кимдән *истәјим*—чарә кимдән *истәјәм*; нечә *варым*—неchә *варам*; нә рәнк илә әһвалым *ejlәјим* *рөвшән*—нә рәнк илә әһвалым *ejlәјәм* *рөвшән* вә с.

Демэли, эмр шэкли илэ арзу шэкли I шэхс тэкдэ бэзэн юхын мэ'на чаларыны ифадэ етсэлэр дэ, нэтта бэзи һалларда семантик чэхэтдэн чарпазлашсалар да, бунларын һэр бири мүстэгил категорија формасы кими өзүнэ мэхсүс функција, өзүнэ мэхсүс ишлэнмэ даирэснэ маликдир. Буна көр дэ бу ики мүхтэлиф форманы (эмр вэ арзу шэкиллэринин I шэхсдэки формаларыны) семантик чэхэтдэн "ејнилэшдирмэк, бунлар арасында там бэрэбэлик ишарэси гојмаг олмаз. Ејни вэзийэт Азэрбајчан дилинин мүасир иникишаф мэрхэлэснэ дэ аиддир. Бурадан да чыхыш едэрэк демэл лазымдыр ки, Азэрбајчан дилиндэ бир тэрэфдэн эмр шэклини, дикэр тэрэфдэн арзу шэклини һэрэснин I шэхс тэкдэ дэ өзүнэ мэхсүс мүстэгил ифадэ васитэсийнвардыр ки, бунлар јалныз зянири көрунушчэ (эмр—ja-

зыым, арзу—јазам) дејил, һәм мә'нача, һәм дә үмумијјәт-
лә ишләнмә даирәсинә көрә бир-бириндән фәргләнир.
Јери кәлмишкән гејд едәк ки, мәһз бу чәһәтә көрә Азәр-
бајчан дили нәинки башга түрк дилләриндән, һәтта онун-
ла бир група дахил олан түркмән вә түрк дилләриндән
дә фәргләнир.

П шәхсин тәки јазылы абидәләрдә мұасир дил-
дәки кими һеч бир шәкилчи олмадан фе'лин көкү илә
ифадә едилir. Эмр шәклиниң II шәхс тәкдә белә ifадә
үсулу дилимизин демәк олар ки, бутун дөврләринде
әсас vasitәләрдән бири олмуш вә кениш мигјасда иш-
ләнмишdir. Ыэм дә бу һалда даһа чох эмр, бујруг, тә-
кид чаларлары ifадә едилir; мәс.: *Кәл, мәрә гават,*
мәним jaýмы ҹәк. (Дәдә Горгуд); *А и бу сәрапәрдә-*
ни, кир ичәри, чанә баҳ. (Нәсими. XIV әср); *Мән мүн-*
тәзирәм отурма, дур, вар. (Хәтаи. XV әср); *Әмр*
олду ки, ...анден дәстүрсiz ичәри кирмә. (Шүһәдана-
мә. XVI әср); *Сөјлә чананә сәба, һалым пәришан ол-*
ду кәл. (Видади. XVIII әср) вә с.

Мұасир Азәрбајҹан әдәби дилиндә әмр шәклиниң II шәхс тәқини билдиրмәк үчүн грамматик норма тәши-
кил еләјән бу ифадә усулу јазылы абидәләрдә ифадә
етдији мә'насына көрә дә мұасир дилдән фәргләнмири.

III шәхсин тәки дилимизин, демәк олар ки, бүтүн инкишафы бою фе'л көкүнэ -сын, -син, -сун, -сүн шәкилчиси әлавә етмәклә дүзәлир. Мәсәлән: *Гара гојун јәхниңидән өнүнә қатүрун, яер исә јесүн, јимәз исә дүрсүн, кетсүн.* (Дәдә Горгуд); *Күзкүсү ари декилдир чарә гылсүн башинә.* (Нәсими. XIV әср); *Варкил, декил ол рәсулә қәлсин.* (Хәтаи. XV әср); *Әкәр кимсәдә бу јолун јәраги вардыр јола дүшсүн.* *јог исә өзинә зәһмат вермәјиб тәк дүрсүн.* (Шүһәданамә. XVI әср); *Харлыгдан ҹәкинән ҹаксин өзүндән атәкин.* (Г. Тәбризи. XVII әср) вә с.

Эмр шэклини III шэхсиндэн данышаркэн бир тэ-
рэфдэн шэкил катэгоријасынын гэдим хүсүсийгэти илэ
бағлы олан, дикэр тэрэфдэн исэ шэхс катэгоријасы
илэ шэкил катэгоријасынын (о чумлэдэн эмр шэклини)
гаршылыглы элагэси нэтичэсингэдэ мэйдана чыхан бир
чөхэти хүсуси геjd етмэк лазымдыр.

Мәлүм олдуғу үзрә, әмр шәкли әсасән васитәсиз, бирбаша, мұстәгим әлагәнин олмасыны тәләб едән бир категоријадыр. Бурада һәрәкәти ифадә едәнлә һәрәкәтин ичрасы јөнәлдилән шәхс арасында мұстәгим әлагә олур. (Мәңз буна көрә соң ваҳт әмр шәкли әсасән II шәхсә аид олан категорија несаб едилір). Ичра олуначаг һәрәкәт әмр шәклиниң III шәхсә аид едилдикдә бу мұстәгимлик нисбәтән зәйфләйір ки, бу да соң ваҳт һәрәкәтин әмрдән арзуја чеврилмәсінә кәтириб чыхарыр. Жәгін буна көрәдір ки, әмр формасы III шәхсдә соң ваҳт арзу мә'насыны да ифадә едір. Бу надисә—әмр шәклиниң III шәхсдә арзу мә'насында ишләнмәси жазылы абыдәләрдә кениш жајылмышдыр. Һәм дә белә һалларда әмр шәкли алғыш, дуа, гарғыш, лә'нәт вә бунлара жаҳын мә'на чаларлыгларыны ифадә едір. Мәсәлән: *Күjәкү атса, әлин гүрусын, пармахларун үгүрүсүн, һај тонуз оғлу, тонуз—дерди.* (Дәдә Горгуд); *Очағуна бүнчылајын аврат кәлсін.* (Дәдә Горгуд); *Адыны мән вердим, жашыны аллаң вәрсін.* (Дәдә Горгуд); *Нәслиндән чида жарын гылан һәгдән чида олсун.*

(Нэсими. XIV əcp);

Бу ғәмәр дәвәрүндә һәркис қөрмәс ин шаһим зәвал,
Үч отүз он јашы ол сун, он ики јашындаадыр.

(Нэсими. XIV əcp)

Ейшү ширээт билэ бүлсүн күл кими хэндан лэбин,
Лалатэк бағрында һәркиз дағы-матэм бүлмасын.

(Кишвәри. XV əsr)

Танры тәали вари әһвалидә сизә јарилук ејләс ин.
(XVII)

(Шүхэданамэ. XVI əср)

*Еј хирэд рөхкүзаринин тикэнүү,
Танры «хар ејлэсийн сэни экэнүү. (Фүзули. XVI эср)
Ийч дүшмэн мэн кими хар ол масын, зар*

о л м а с ы н. (Г. Тэбризи. XVIII эср)

Бәләләрдән сәни сахласын худа,

Сән тәк көзәл елдән ол масын чида (Вагиф. XVIII
әср)

Өлсүн, иткін олсун белә Әғյары,
Кәзмәсин арада јаман, бәри баҳ! (Вагиф. XVIII
әср) вә с.

Элбэттэ, белэ мисалларын сајыны мүасир дөврэ гэдэр давам етдирмэк олар, лакин кэтириджимиз бу нумнэлэр дэ III шэхсдэ эмр шэклинин арзу мэ'насында ишлэнмэснэ вэ бу һадисэнин јазылы абицэлэрдэ кениш јаылмасына даир аjdын тэсэввүр јаратмаг үчүн кифајэтдир. Эмр шэклинин III шэхсэ үчүн дана характерик олан бу һадис—арзу мэ'насыны ифадэ етмэк јалныз кечмиш дөвлрлэрдэ дејил, мүасир Азэрбајчан дилиндэ дэ кениш јаылмышдыр.

Билдијимиз кими, белә мә'на чаларлары фе'лин арзу шэклинин формасы илә дә ифадә олуна билир. Лakin бунунла белә бурада эмр шәкли илә арзу шәкли формалары арасында семантик чәһәтдән там ејнијјет ишарәси гојмаг олмаз, чүнки фактлары дәриндән тәхлил етдикдә, ајдын олур ки, эмр шәкли илә арзу шэклинин III шәхсдә арзу мә'насыны билдиrmәси мүәjjен чалар фәргинә маликдир.

чалар фәргинә маликдир.

Эмр шәклиниң III шәксдә нә үчүн асанлыгla арзу мә'насыны ифадә етмәси сәбәбини јухарыда изаһ етдик. Лакин бурада бир чәһети дә көстәрәк ки, эмр шәкли арзу мә'насында ишләнәркән ондакы эмр-бујруг семантикасы мүәյҗән дәрәҗәдә өз тә'сир гүввәсини сахламыш олур. Нәтичәдә III шәксдә эмр шәклинә мәхсус форма илә ифадә олунан арзу мәзмуну һәмин мәгамда арзу шәкли формасы илә ифадә олунан арзуја нисбәтән шиддәтлилек чалары кәсб едир. Белә һалда эмр шәкли илә ифадә олунан һәрәкәтин һәјата кечирилмәси имканы данышанын нәгтеји-нәзәринчә даһа керчәк несаб едилir, ишин ичра олумасы арзусу даһа шиддәтли тәрз-дә нәзәрә чарпдырылыр. Арзу шәклиниң формасында исә бу чәһетләр белә габарыг шәкилдә өзүнү көстәр-мир.

Демэли, ики мүхтәлиф шәкилә мәнсуб олан формалар III шәксдә үмуми планда арзу мә'насыны ифадә етсә дә, конкрет семантик чәһәтдән там ejnilәшми, мәмзүнча мүәјҗән чалар фәргине малик олур. Мәһз белә олдуғу үчүндүр ки, јухарыда жазылы абидаләрдән кәтиридијимиз мисалларда III шәкс тәк әмр формасында әсасен алгыш, гарыш чаларында ишләнмиш сөзләри (чүрүсүн, кәлсүн, версүн, чида олсун, зәвал көрмәсүн вә с.) арзу шәклиниң формасы илә мә'наја хәләл

кэтирмэдэн өвээс етмэк олмур; мугајисэ един: Күјэку атса, элин *гурусун*, пармахларын *чүрүсүн* дерди—Күйэку атса элин *гуруя*, пармахларын *чүрүж* дерди; Нэгдэн чида олсун—Нэгдэн чида ола; Танры *хар* *ејләсин* сэни экэни—Танры *хар* *ејләж* сэни экэни вэ с. Демэли, эмр шэклиниш III шэхсдэ арзу мэ'насында ишлэнмэсни хадисэсийн мүэjjэн нөгтэдэ арзу шækли илэ охшар олса да, бу ики шækил формасынын Нэрэсчинин өзүнэ мэхсүс чалары, өзүнэ мэхсүс функционал чэһэтлэри вардыр ки, хүсүсэн III шэхс изах едилэркэн бунлар нэзэрэ алыш-малыдыр. Белэ спесифик чэһэтлэр олмасајды, элбэttэ, Нэр ики шэклини III шэхсдэ өзүнэ мэхсүс ифадэ васитэлэри (эмр шækли—алсын, арзу шækли — ала) мүстэгил фэалиjjэт көстэрэн формалар кими мүасир Азэрбајҹан әдэби дилиндэ сабитлэшмэз, бунлардан бири фэалиjjэтдэн дүшэрди. Эслиндэ исэ, билдијимиз кими, Нэр ики форма мүасир дөврдэ әдэби дил нормасы кими мүстэгил шækилдэ ишлэнир.

Эмр шәклиниң III шәхсәдә ифадә олунмасы тәбиәтини дәриндән дәрк етмак учун бир чөһәти дә нәзәрәлмаг лазымдыр. Мәсәлә бурасындастыры ки, эмр III шәхсә аид олдугда һәрәкәти ичра етмәли олачаг шәхслә һәкм едән шәхс арасында эмр шәклиндән өтрут характер олан мүстәгимлик јаратмаг мәгсәди илә просесә әлавә бир шәхс дә гатылыр вә һәрәкәт онун васитәси илә эмр олунур. Буна көрә дә белә наилларда эмр шәклиниң III шәхси мәтнәдә *де, сөјлә, ҹатдыр, јетир, әрз ет, бујур* вә с. бу кими фе’лләрлә јанаши ишләнир; мәс.: *Зұлмати-һичранә сөјлән һәкмини тәрк ејләс ин.* (Хәтаи. XV әср); *Дер: вар, декил ки, кетсин ани.* (Хәтаи. XV әср); *Уш јенә құлләр ачылды, хара сөјлән қәлмәсин.* (Хәтаи. XV әср); *Әмиринизә сөјләјиниз ки, мәним јанума қәлсүн.* (Шүһәданамә. XVI әср); *Сиз дә дејин тоја қәлән ојнасын.* (Вагиф. XVIII әср); *Чох ҹакмәсин зүлфә шанә, декилән.* (Вагиф. XVIII әср).

Айдындыр ки, белэ һалда мәттідә мушајиэт едиши васитә кими II шәхс әмр формалы сөзләрин (сөjlән, декил, сөjlәjиниз, дејин, декилән) варлығы III шәхс әмр формасы илә ифадә олунан сөзләрдә (тәрк еjlәsin, кетsin, кәlmәsin, кәlsүn, ojнасыn, чәkmәsin) башга

чаларлара нисбәтән мәһз әмр мәзмунунун габарыглаш-
масына сәбәб олур. Елә буна көрәдир ки, бурада III
шәхс әмр формасы илә ишләнмиш сөзләри арзу шæk-
линин формасы мә'на е'тибарила эвээ едә билмир; му-
гајисә един: *сөјлән* (*сөјләјин*) һөкмини тәрк *ејләсинг*—
сөјләјин һөкмини тәрк *ејләјә*; декил кетсин—декил ке-
да: *сөјләјиниз* ки, қәлсин—*сөјләјиниз* ки, қәлә вә с.
III шәхсдә ял-

дə; сөләјиниз ки, көлжел түрк, —
Лакин демек олмаз ки, әмр мә'насы III шәксдә јал-
ныз бу ѡолла ифадә олунур. III шәксдә әмрин бил а-
васитә, я'ни әлавә шәхсин просесә дахил едилмә-
дији шәраитдә ифадә олунмасы һаллары да вардыр.
Башга сөзлә десек, елә һаллар да олур ки, III шәксдә
һөкм едәнлә һөкм олунан арасында әлавә шәхс олма-
дан мұстәгим әлагә јарадылыр вә һадисә билә-
vasитә әмр олунана јөнәлдилir. Белә һалларда әмр
олунан шәхс әмр едән үчүн бир нөв гери-муәйjән олур
вә һадисәнин јөнәлдији субъект адәтән субстантивләш-
миш сифатләрлә (әсасен фе'ли сифэтләрлә), биринчи
тәрәфи сај вә ја фе'ли сифэт олан тә'ини (әсасен I нөв)
сөз бирләшмәси илә, фе'ли сифэт тәркибләри илә вә бу
тиplи бир сыра башга грамматик формаларла ифадә
едилir. Мәсәлән: *Мәни севән ѹикитләр миңсүнләр*.
(Дәдә Горгуд); *Алты јүз кағир варсун, гојуни қатир-*
сүн. (Дәдә Горгуд); *Бајандырхан бујурди, ѹикирми*
дөрт санчаг бәки қалсуң. (Дәдә Горгуд);

Бәр ким ки, гашын гарышына мүштәри қалсә,
Гылсын дилү чани гашының яжинә гурбан.
(Нәсими. XIV эср)

Харлыгдан чекинэн чексин өзүндөн этэкин.
(Г. Тэбриз. XVII эср)

Ө j y n m a c i n k i m s a k o z a l e m d e i b .
(Вагиф. XVIII аср)

Үзүүж дэстинэ алан ојн асын;
Достунун гэдрийн билэн ојн асын;
Мэни бу дэрдлэрэ салан ојн асын
(Вагиф. XVIII эср)

Жухарыда көстәрдик ки, әмр шәкли III шәхсдә чох вахт арзу мә'насыны ифадә етмәк үчүн дә ишләнир. Бунун сәбәби, дедијимиз кими, бир тәрәфдән шәкил категоријасы илә шәхс категоријасының гарышы-

лыглы тә'сири нәтичәсидирсә, дикәр тәрәфдән шәкил категоријасының өзүнүн дилимиздә формалашмасы процесиндә мөвчүд олмуш гәдим хүсусијәти илә бағылдырып: дилин инкишаф тарихиндә елә бир мәрһәлә олмушудури, шәкилләр арасында мұасир дөврдәки кими форма вә грамматик мә'на сәрһәдди олмамыш, бу күн жалныз бир шәклини көстәричиси кими сабитләшмиш бу вә жа дикәр форма башга шәкилләрин, демәк олар ки, һамысының айры-айрылыгда мә'насыны билдирмәк үчүн дә ишләнмишdir.

Эмр шәклиниң III шәхсәдә әрзу мә’насында ишлән-
мәсинин сәбәбини изаһ едәркән јалныз биринчи чәһәг-
лә (шәкил категоријасы илә шәхс категоријасынын гар-
шылыглы тә’сири) бир дә она көрә кифајәтләнмәк эл-
маз ки, эмр шәкли арзу мә’насында анчаг III шәхсәдә
дејил, I вә II шәхсләрдә дә (әлбәттә, өзүнә мәхсус чал-
ларла) ишләнә билир. Өзү дә јалныз арзу мә’насында
јил, хәбәр шәклиниң индики вә кәләчәк заманлары
мә’насында, набелә шәрт шәкли мәзмунунда да чыхыш
едә билир (бу барәдә ашағыда мүфссәл бәһе олуна-
чагдыр). Буна көрә дә эмр шәклиниң III шәхсәдә арзу
мә’насыны ифадә етмәси һадисәсинин сәбәбини
ајдынлаштыраркән икинчи чәһәти (шәкил категорија-
сынын формалашмасында гәдим хүсусијәти) дә нәзә-
рә алмалы вә ону эсас көтүрмәк лазымдыр.

Ішәхсин чәмини ифадә етмәк учун әмр шәклиниң мүасир парадигмасындағы форманың сәләфи кими дилимиздә башлыча оларға ики формантдан ис-тифадә едилмишdir ки, бунлардан бири (-авуз, -әвүз) дилимиздә әсасен XVIII әсрә гәдәр фәалијјәт көстәр-миш, икinci (-аг, -әк) исә һәмин әсрдә вә сонракы дәврләрдә ишләнмишdir. Букуң бизим әмр шәклиниң I шәхс чәмини әмәлә кәтираң формант кими таныдығы-мызы -аг, -әк шәкилчиси Азәрбајҹан дилиндә әсасен XVIII әср вә сонракы дәврләрдән ишләнмәj башламыш, XVIII әсрдән әvvәлки дәврләрдә исә һәмин функция вә мә-наны -авуз, -әвүз формантты һәјата кечирмишdir. Мәсә-лән: *Ләнә гардашы оғлу айдыр: чанаварлар сәрһәнки дәвәдүр, онунла дахи ојунын ојнасун—деди, андан сонра гызы в е р ә в у з.* (Дәдә Гортгуд); *Лекрәки будур ки, бунда гырыла в у з—дедиләр.* (Дәдә Гортгуд); *Бакләт*

ајытдылар: мұдараасы олдур ким, Газани ҹыгаралу үз, онлара бәрә бәр едәвүз. (Дәдә Горгуд); Шол сұнбұли-пүрчин илә сөвдајә дүшідүк нејләјәвүз. (Нәсими. XIV әср); Бир евде дәхі ола вуз аз-аз, ахи нолди. (Г. Бүрнанәддин. XIV әср); Биз рұхсат вер, та она мәдәд ежләјәвүз. (Шүһәданамә. XVI әср); Биз им мүддәмайыз олдур ки, сәнүн боғазундан ган ахытадура вуз јог ки, боғазуна су төкәвүз. (Шүһәданамә. XVI әср); Бир һөкм бујур ки, биз ани әмәлә кәтүрәвүз. (Шүһәданамә. XVI әср); Күндүз ағла вә кечә арам дут, та биз дәхі бир асајиши булалу вуз. (Шүһәданамә. XVI әср); Кедәлим вә һәрәмиз онун ушагларындан биригини кәтүрәвүз. (Шүһәданамә. XVI әср); Дедилдер: биз варәлим, әкәр атланә билә, атланадура вуз вә хидметинә кәтүрәвүз. (Шүһәданамә. XVI әср).

Айдындыр ки, бу мисалларда -авуз, -әвүз форманты мұасир Азәрбајҹан дилиндә I шәхс чәмдә әмир шәклини әмәлә қәтирең -аг, -әк шәкилчисинин гаршылығы кими чыхыш етмишdir. Мұгајисә един: гырылавуз—гырылаг, чыгаравуз—чыхараг, неjlәjәвүз—на едәк; мәдәә еjlәjәвүз—көмәк едәк, ахытдуравуз—ахытдыраг, тәкавүз—тәкәк, әмәлә кәтүрәвүз—әмәлә қәтиреәк, асајиши була-вуз—асајиши тапаг, кәтүрәвүз—кәтүрәк, атландура-вуз—атландыраг, қәтиреавуз—қәтиреәк.

Геjd етмәк лазымдыр ки, бу форманын «Китаби-Дэдэ Гортгуд»дакы вэ Нэсими элјазмасындакы язылыши ону шубхэсиз -авуз, -эвуз шэклиндэ охумага

قريلاوز ويرهوز верэвүз, имкан верирсэ (мүгаисэ ет: «Шүһәданамә»дэ мэсэлэ бир гэдэр гырылавуз вэ с.), «Шүһәданамә»дэ фәрғли шәкилдэдир. Белэ ки, фөл кекунэ бирләшмиш -а, -э сәслисиндән сонраки сэс «Дэдэ Горгуд»да (ав) او شәклиндә јазылдырында, «Шүһәданамә»дэ او شәклиндә јазылыштыр. Буну әслиндә уз кими (ејләјүз, ахытдурауз, текэүз вэ с.) охумаг лазым иди, лакин истэр кеклэ шәкилчи, истэрсэ дэ шәкилчи илэ шәкилчинин бирләшмэсэндэ ики сәслинин јанаши ишләнмәси һадисэси Азәрбај-

чан дилинә хас олмадығы үчүн биз бу форманы -авуз шәклиндә охумағы мәгсәдәүіжүн несаб етдик.

Мұасир Азәрбајҹан әдәби дилиндә вә онун бизә мәлум олан диалект вә шивәләриндә -авуз, -әвүз формасына эмр шәклиниң I шәхс чәмини ифадә едән васитә кими тәсадуф олунмур.

Лакин түрк дилләриндә, хүсусен шәхсләрлә элгәт-
дар һалларда, *г//к~в* гарышылығынын мөвчуд олдуғу¹⁰
нәзәрә алынарса, белә еңтимал етмәк олар ки, јазылы
абидәләрдә әмр шәклиниң I шәхс чәмини әмәлә кәтири-
мәк үчүн ишләнән бу *-авуз*, *-әвүз* формасы илә назыркы
дөврдә Азәрбајҹан диалинин Бакы диалектиндә әмр
шәклиниң I шәхс чәмини ифадә етмәк үчүн истигадә
олунан *-екүз* (кедәкүз—кедәк) формасы¹¹ арасында әла-
гә вә јахыныг вардыр; бәлкә дә јазылы абиәләрдәки
-авуз, *-әвүз* илә Бакы диалектиндәки *-екүз* тарихэн еј-
ни шәкилчиләрdir. Бунлар арасындақы мәзмун фәрги-
ниң олмамасы (һәр икиси I шәхс чәмә аид әмр шәклини
билдирир) факты да белә бир еңтималын мүмкүнлүjү-
ну гисмән тәсдинг едир. Һәр һалда бу мәсәлә хүсуси тәд-
гигат тәләб едир, буна көрә дә һәләлик бу барәдә јал-
ныз еңтимал шәклиндә фикир сөјләмәклә кифајэтлән-
мәк олар.

XVIII өсрдэн е'тибарән исә Азәрбајҹан дилиндә эмр шәклинин I шәхс чәмини ифадә етмәк үчүн *-авуз*, *-евуз* әвәзинә мұасир әдәби дилин грамматик нормасына чеврилмиш *-аг*, *-әк* формасы артыг кениш мигјасда ишлән- мәје башлајып; мәсәлән:

Гыз дејир кәл ке дәк, һәрифләр дүйр.

(Вагиф. XVIII əsr)

Сөз данышмаг олмаз әғјар ичиндә,
Кәл чәкиләк бир гыраға, Фатимә.

(Вагиф. XVIII əср)

*Сәк рәгебин бир даң дүшсүн башина,
Гојмаз ки, јар илән ола г ашина.*

(Вагиф. XVIII əср)

¹⁰ Bax: M. A. Širaliev. Sur l'origine de l'affixe personnel vi dans les dialectes de la langue azerbaïdjanaise. „Acta Orientalia Hung“, Tomus XIII, Fasc. 1—2, cęh. 119—121.

11 М. Ширелиев. Азәрбајҹан диалектолоџијасының әсас-
лары, сәх. 199.